

13. ગીતામૃતમ્

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા મહાભારતના ભીષ્મપર્વનો એક અંશ છે. તેમાં કુલ અઢાર અધ્યાયો અને આ સાતસો શ્લોકો છે. કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં પાંડવો અને કૌરવો વચ્ચે મહાયુદ્ધ થયું હતું. શત્રુપક્ષમાં ઊભેલા પોતાના સ્વજનો અને મિત્રો ની સાથે યુદ્ધ કરવાનું હોઈ તેમના તરફની લાગણીને કારણે અર્જુન વિષાદ અનુભવે છે. વળી, સ્વજનો સાથેના યુદ્ધનાં પરિણામોથી ડરી જઈને યુદ્ધ કરવાનો વિચાર પડતો મૂકે છે.

અર્જુનના સારથિ તરીકે રહેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેને કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનો ઉપદેશ આપે છે. શ્રીકૃષ્ણનો આ ઉપદેશ ભગવદ્ગીતા તરીકે અખિલ વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે સમયે અર્જુનને આપવામાં આવેલો આ ઉપદેશ આજે પણ એટલો જ પ્રસ્તુત છે. જગતના તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથોમાં ભગવદ્ગીતા ઉચ્ચ સ્થાને વિરાજે છે.

ફળની પરવા કર્યા સિવાય પ્રત્યેક માણસ જો પોતાનાં કર્તવ્ય કર્મમાં લાગેલો રહે, તો સંસારમાં સર્વત્ર સુખ પ્રસરી જાય એમ છે. ગીતાનો આ કેન્દ્રવર્તી ઉપદેશ છે. પ્રસ્તુત પાઠમાં ગીતાના સાત શ્લોક પસંદ કરીને મૂકવામાં આવ્યા છે. આ શ્લોકોમાં ક્રમશઃ આત્માની અમરતા, જન્મ અને મરણની અનિવાર્યતા, કર્મયોગનું સ્વરૂપ, જ્ઞાનનો મહિમા, ભક્તના પ્રકારો તથા સ્વભાવ અને સાત્ત્વિકી બુદ્ધિનું સ્વરૂપ - આટલી બાબતોનું નિરૂપણ થયું છે. માણસના વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે આ બધી બાબતો ખૂબ જ મહત્વની છે.

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિ -

ન્નાયં ભૂત્વા ભવિતા વા ન ભૂયઃ।

અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં પુરાણો

ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ 1 ॥ (2. 20)

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ ધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ।

તસ્માદપરિહાર્યેઽર્થે ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥ 2 ॥ (2. 27)

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।
મા કર્મફલહેતુર્ભૂઃ મા તે સક્ષ્ણોઽસ્ત્વકર્મણિ ॥ 3 ॥ (2. 39)

શ્રદ્ધાવાન્ લભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ।
જ્ઞાનં લબ્ધ્વા પરાં શાન્તિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥ 4 ॥ (4. 39)

ચતુર્વિધા ભજન્તે માં જનાઃ સુકૃતિનોઽર્જુન ।
આર્તો જિજ્ઞાસુરર્થાર્થી જ્ઞાની ચ ભરતર્ષભ ॥ 5 ॥ (7. 16)

યસ્માનોદ્વિજતે લોકો લોકાનોદ્વિજતે ચ યઃ ।
હર્ષામર્ષભયોદ્વેગૈઃ મુક્તો યઃ સ ચ મે પ્રિયઃ ॥ 6 ॥ (12. 15)

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ કાર્યાકાર્યે ભયાભયે ।
બન્ધં મોક્ષં ચ યો વેત્તિ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ સાત્ત્વિકી ॥ 7 ॥ (18. 30)

ટિપ્પણ

નામ : (પુંલિંગ) **લોકઃ** લોક, સંસારનાં તમામ પ્રાણીઓ **પાર્થઃ** અર્જુન (કુંતીનું એક નામ પૃથા છે. પૃથાનો પુત્ર હોવાથી અર્જુનને પાર્થ પણ કહે છે.) **સક્ષ્ણઃ** આસક્તિ, મોહ

(સ્ત્રીલિંગ) પ્રવૃત્તિઃ કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું, વ્યવહારમાં સક્રિય રહેવું **નિવૃત્તિઃ** પ્રવૃત્ત હોઈએ તેવાં કામમાંથી ખસી જવું, વ્યવહારમાં નિષ્ક્રિય થઈ રહેવું

વિશેષણ : **અજઃ** જન્મ ન લેનારો **નિત્યઃ** હમેશાં રહેનારો, ત્રણેય કાળમાં જેનું અસ્તિત્વ રહે છે તે (આત્મા) **શાશ્વતઃ** કાયમી, સનાતન **પુરાણઃ** પુરાણો - અનાદિ એવો (આત્મા) **હન્યમાને (શરીર)** હણાઈ જનારા (શરીર)માં, નાશ પામનારા (શરીર)માં **ધ્રુવઃ (મૃત્યુઃ)** નિશ્ચિત એવું (મૃત્યુ), ચોક્કસ (મરણ) **ધ્રુવમ્ (જન્મ)** નિશ્ચિત (જન્મ), ચોક્કસ (જન્મ) **પરામ્ (શાન્તિમ્)** પરમ (શાંતિ)ને **આર્તઃ** દુઃખી **સાત્ત્વિકી (બુદ્ધિઃ)** સાત્ત્વિક ગુણ ધરાવતી (બુદ્ધિ), ઉત્તમ (બુદ્ધિ). (બુદ્ધિના બીજા બે પ્રકારો રાજસી તથા તામસી છે.)

અવ્યય : **ભૂયઃ** ફરી, પુનઃ **કદાચન** ક્યારેય, કોઈક વાર

સમાસઃ ગીતામૃતમ્ (ગીતાયાઃ અમૃતમ્ - ષષ્ઠી તત્પુરુષ) । અપરિહાર્યે (ન પરિહાર્યમ્, તસ્મિન્ - નજ્ તત્પુરુષ) । કર્મફલહેતુઃ (કર્મણઃ ફલમ્, કર્મફલમ્, (ષષ્ઠી તત્પુરુષ) કર્મફલસ્ય હેતુઃ - ષષ્ઠી તત્પુરુષ) । અકર્મણિ (ન કર્મ, અકર્મ, તસ્મિન્ - નજ્ તત્પુરુષ) । સંયતેન્દ્રિયઃ (સંયતાનિ ઇન્દ્રિયાણિ યસ્ય સઃ - બહુવ્રીહિ) । હર્ષામર્ષભયોદ્વેગૈઃ (હર્ષઃ ચ અમર્ષઃ ચ ભયમ્ ચ ઉદ્વેગઃ ચ ઇતિ હર્ષામર્ષભયોદ્વેગાઃ, તૈઃ હર્ષામર્ષભયોદ્વેગૈઃ - ઇતરેતર દ્વન્દ્વ) । કાર્યાકાર્યે (કાર્યં ચ અકાર્યં ચ, કાર્યાકાર્યે - ઇતરેતર દ્વન્દ્વ) । ભયાભયે (ભયં ચ અભયં ચ - ઇતરેતર દ્વન્દ્વ) ।

કૃદંત : (સં.ભૂ.કૃ.) **ભૂત્વા** થઈને, બનીને **લબ્ધ્વા** મેળવીને, પ્રાપ્ત કરીને. (હે.કૃ) **શોચિતુમ્** શોક કરવા માટે

ક્રિયાપદ : પ્રથમ ગણ (પરસ્મૈપદ) અધિ + ગમ્ > ગચ્છ (અધિગચ્છતિ) પામવું, જવું, પહોંચવું (આત્મનેપદ) **લભ્ (લભતે)** મેળવવું, પ્રાપ્ત કરવું **ભજ્ (ભજતે)** સેવા કરવી **ઉદ્ + વિજ્ (ઉદ્વિજતે)** ઉદ્વેગ પામવો, બેચેન થવું

વિશેષ

1. શબ્દાર્થ : ન જાયતે જન્મ લેતો નથી. જન્મતો નથી. મ્રિયતે ન મરતો નથી. મરણ પામતો નથી. ભવિતા વા ન ભૂયઃ ફરી થશે કે ફરી થવાનો છે તેમ પણ નથી. ન હન્યતે હણાતો નથી. હન્યમાને શરીરે હણાઈ જનારું શરીર (હણાય છે) ત્યારે, નાશ પામનારું શરીર (નાશ પામે છે) ત્યારે જાતસ્ય ઉત્પન્ન થયેલાનું, જન્મેલાનું અપરિહાર્યે અર્થે ટાળી ન શકાય તેવી બાબતમાં, અટકાવી ન શકાય તેવા વિષયમાં મા કર્મફલહેતુઃ ભૂઃ કર્મનાં ફળની ઈચ્છાવાળો થઈશ નહિ. (કર્મના ફળની પ્રાપ્તિને કર્મ કરવાનું પ્રયોજન તું માનીશ નહિ.) અકર્મણિ તે સઙ્ગઃ મા અસ્તુ કર્મના અભાવમાં, કર્મ ન કરવામાં તારો સંગ થશો નહિ. તત્પરઃ તે પછી, તેથી આગળ સંયતેન્દ્રિયઃ સંયત - કાબૂમાં છે ઈન્દ્રિય જેની તે ચતુર્વિધાઃ ચાર પ્રકારના સુકૃતિનઃ સારાં કર્મ કરનારા, સદાચારી, પુણ્યશાળી માણસો (સારાં કર્મ કરવાથી જ માણસ સુકૃતી બને છે.) આર્તઃ દુઃખી (કોઈ કારણથી દુઃખમાં આવી પડીને જે માણસ ભગવાનનું ભજન કરે છે, તે આર્ત પ્રકારનો ભક્ત છે.) જિજ્ઞાસુઃ (ઈશ્વરના સ્વરૂપને) જાણવાની ઈચ્છાવાળો (જે ભક્ત બીજી કોઈ સાંસારિક વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની કામના ન રાખતાં માત્ર ને માત્ર ઈશ્વરના સ્વરૂપને જાણવાની કામના ધરાવે છે, તે જિજ્ઞાસુ ભક્ત છે.) અર્થાર્થી સંસારના પદાર્થોની કામના ધરાવતો (ધન, પદ કે પુત્ર વગેરે જેવા સાંસારિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ કરવાની કામનાથી ભગવાનની ભક્તિ કરનાર અર્થાર્થી ભક્ત છે.) જ્ઞાની જ્ઞાની, જ્ઞાનસમ્પન્ન વિદ્વાન (જેને સંસારની અનિત્યતા અને આત્માની અમરતાનું તથા ઈશ્વરના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ ગયું છે, તે ભક્તને જ્ઞાની ભક્ત કહ્યો છે.) ભરતર્ષભ હે ઉત્તમ ભરતવંશી રાજા ! (અર્જુનનો જન્મ ભરતના વંશમાં થયો છે.) ન ઉદ્વિજતે (જેનાથી કોઈ) સંતાપ પામતું નથી. ન ઉદ્વિજતે ચ યઃ અને જે પોતે પણ (અન્ય પ્રાણીઓથી) સંતાપ કે ઉદ્વેગ પામતો નથી હર્ષામર્ષભયોદ્વેગૈઃ હર્ષ (એટલે કે અનુકૂળ સ્થિતિમાં હર્ષનો અનુભવ કરતા રહેવાની વૃત્તિ), અમર્ષ (એટલે કે પારકાના સુખને સહન ન કરી શકવાની વૃત્તિ), ભય (ડરી જવાની વૃત્તિ) અને ઉદ્વેગ (સતત ઉચાટમાં રહેવાની વૃત્તિ)થી મુક્તઃ મુક્ત થયેલો, છૂટી ગયેલો કાર્યાકાર્યે કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યને ભયાભયે ભય અને અભયને બન્ધનં મોક્ષં ચ બન્ધન અને મોક્ષને વેત્તિ જાણે છે.

2. સંધિ : નાયમ્ (ન અયમ્) । અજો નિત્યઃ (અજઃ નિત્યઃ) । શાશ્વતોઽયમ્ (શાશ્વતઃ અયમ્) । પુરાણો ન (પુરાણઃ ન) । ધ્રુવો મૃત્યુઃ (ધ્રુવઃ મૃત્યુઃ) । તસ્માદપરિહાર્યેઽર્થે (તસ્માત્ અપરિહાર્યે અર્થે) । કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે (કર્મણિ એવ અધિકારઃ તે) । કર્મફલહેતુર્ભૂઃ (કર્મફલહેતુઃ ભૂઃ) । સઙ્ગોઽસ્ત્વકર્મણિ (સઙ્ગઃ અસ્તુ અકર્મણિ) । શાન્તિમચિરેણાધિગચ્છતિ (શાન્તિમ્ અચિરેણ અધિગચ્છતિ) । સુકૃતિનોઽર્જુન (સુકૃતિનઃ અર્જુન) । આર્તો જિજ્ઞાસુરર્થાર્થી (આર્તઃ જિજ્ઞાસુઃ અર્થાર્થી) । યસ્માન્નોદ્વિજતે લોકો લોકાન્નોદ્વિજતે (યસ્માત્ ન ઉદ્વિજતે લોકઃ લોકાત્ ન ઉદ્વિજતે) । મુક્તો યઃ (મુક્તઃ યઃ) । સ ચ (સઃ ચ) । યો વેત્તિ (યઃ વેત્તિ) ।

સ્વાધ્યાય

1. વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તરં ચિનુત ।

(1) કઃ ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિત્ ?

(ક) મનુષ્યઃ (ખ) ભક્તઃ (ગ) આત્મા (ઘ) દેહઃ

(2) કસ્ય મૃત્યુઃ ધ્રુવઃ ?

(ક) પદાર્થસ્ય (ખ) જાતસ્ય (ગ) ધનસ્ય (ઘ) આત્મનઃ

(3) कस्मिन् अर्थे त्वं न शोचितुमर्हसि ?

(क) अपरिहार्ये (ख) परिहार्ये (ग) मरणे (घ) दुःखे

(4) कस्मिन् सङ्गः ते सङ्गः न स्यात् ?

(क) कर्मणि (ख) अकर्मणि (ग) ज्ञाने (घ) धने

(5) ज्ञानं कः लभते ?

(क) भक्तिमान् (ख) गुणवान् (ग) श्रद्धावान् (घ) धनवान्

(6) कतिविधाः भक्ताः भवन्ति ?

(क) चतुर्विधाः (ख) द्वाविधौ (ग) त्रिविधाः (घ) एकविधः

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत ।

(1) अजः नित्यः शाश्वतः पुराणः कः ?

(2) मृतस्य किं ध्रुवम् ?

(3) कस्मिन् ते अधिकारः अस्ति ?

(4) कदा शान्तिम् अधिगच्छति ?

(5) कः भक्तः भगवतः प्रियः ?

3. वचनानुसारं शब्दरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(1) शरीरे
(2)	जनाः
(3) लोकात्
(4) प्रवृत्तिः

4. रिक्तस्थानानां पूर्तिः विधेया ।

(1) न म्रियते वा कदाचित् आत्मा ।

(2) कर्मण्येवाधिकारस्ते मा कदाचन ।

(3) श्रद्धावान् लभते ।

(4) बन्धं मोक्षं च यो वेत्ति सा सात्त्विकी ।

5. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रश्नवाचकं पदं लिखित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत ।

(कम्, कीदृशे, किम्, कीदृशी, कस्य)

- (1) आत्मा हन्यमाने शरीरे न हन्यते ।
- (2) ज्ञानं लब्ध्वा शान्तिम् अधिगच्छति ।
- (3) सुकृतिनः जनाः मां भजन्ते ।
- (4) सा बुद्धिः सात्त्विकी वर्तते ।

6. सन्धिविच्छेदं कुरुत ।

- (1) अजो नित्यः
- (2) शाश्वतोऽयम्
- (3) कर्मण्येवाधिकारस्ते
- (4) सङ्गोऽस्त्वकर्मणि

7. समासप्रकारं लिखत ।

(1) गीतामृतम्	(2) अपरिहार्ये
(3) संयतेन्द्रियः	(4) हर्षामर्षभयोद्वेगाः
(5) भयाभये	

8. अधस्तनयोः श्लोकयोः पूर्तिं कुरुत ।

- (1) जातस्य हि शोचितुमर्हसि ॥
- (2) यस्मान्नोद्विष्टे मे प्रियः ॥

9. अर्थविस्तारं कुरुत ।

- (1) कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूः मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥
- (2) श्रद्धावान् लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥
- (3) चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥

प्रवृत्ति

- श्रीमद् ભગવદ્ગીતાનું ગુજરાતી અનુવાદ સાથેનું પુસ્તક મેળવીને વાંચો.
- તમને ગમતા ગીતાના બીજા ત્રણેક શ્લોક લખો અને તેનો અનુવાદ કરો.